

ІСТОРИОГРАФІЧНА КЛАСИКА



УДК 572.08:152.32:930.1(477)«Антонович»

В.Б.Антонович

ТРИ НАЦІОНАЛЬНІ ТИПИ НАРОДНІ

Представлено типологічні характеристики українців, росіян і поляків у світлі соціогуманітарних знань та етнокультурних уявлень кінця XIX ст. На основі позитивістської «теорії факторів» національні/народні типи сконструйовано як продукт перехресного сполучення і взаємодії антропологічних, мовних, етнопсихологічних, культурно-історичних, географічних та інших чинників. Обстоюється думка, що тодішній розвій антропології кінець-кінцем сформулює сциєнтистські засади та надасть достатній фактографічний матеріал для всебічного окреслення національних/народних типів.

Ключові слова: українська історіографія, антропологія, позитивізм, типологічний метод, народний/національний тип, Антонович.

Поняття «тип» посідало чільне місце ще у філософських системах античних мислителів Платона й Аристотеля, які вживали цей термін для того, щоби представити предмет чи об'єкт як цілість, себто подати його загальний образ¹. Однак до наукового обігу термін «тип» увійшов набагато пізніше, завдяки ідеям натуралістичного еволюціонізму XIX ст., привнесеним до соціогуманітаристики «першим» або класичним позитивізмом.

Більше того, у позитивістських дослідницьких стратегіях дефініції «тип», як одному з базових елементів сконструйованої минувшини, відводилася специфічна роль посередньої ланки між законом та емпіричним/фактографічним узагальненням². Звісно, за позитивістськими уявленнями типологічний метод не давав того рівня загальності й генералізації, який нібито досягався з формалізацією чи «відкриттям» закону

¹ Забулионте А.-К. И. Типологический метод в философии культуры и культурологии // Формирование дисциплинарного пространства культурологии: Мат. науч.-метод. конф. 16 января 2001 г., Санкт-Петербург: Серия: «Symposium». – Санкт-Петербург, 2001. – С.34.

² Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории: Пособие к лекциям, читаным студентам С.-Петербургского университета в 1909/10 учебном году. – [Вып. 1], ч.1: Теория исторического знания. – Санкт-Петербург, 1910. – С.155.

суспільного або історичного розвитку. Проте типологія у жодному разі не була зорієнтована на досягнення чогось одиничного чи виявлення індивідуальних прикмет.

Натомість уживання цього методу пов'язувалося з упорядкуванням уявлень, яке дозволяло означити загальні/особливі/одиничні риси чи зв'язки між різноманітними об'єктами, явищами та процесами. Зазвичай типологія в позитивістському інструментарії заповнювала ті неприступні або вірогідні фрагменти/лакуни суспільного калейдоскопа, котрі вважалися очевидними за канонами еволюційної поступовості, хоч і не спиралися вповні на задокументовані свідчення.

Водночас у другій половині XIX ст. типологічний метод доволі несподівано став засобом у подоланні методологічних крайнощів позитивізму. Зокрема типологію використовували для того, щоб перебороти/компенсувати вади кількісного та факторного підходів, які поступово виявилися у працях гуманітаріїв-позитивістів. Мабуть, усе ж таки далася взнаки давня інтелектуальна традиція, звернена до відтворення загального образу чи сутнісних ознак об'єкта, явища, процесу.

Вочевидь, усвідомлення інструментального потенціалу типології на теренах соціогуманітаристики відбувалося поступово, передусім завдяки різноманітним інтелектуальним мутаціям, себто за рахунок сполучення різних стилєвих компонентів. Такі поєднання торували шлях до включення/проникнення інтуїтивних складових до аналітичних структур мислення. Це істотно розширило методологічний діапазон поняття «тип» як дослідницького інструменту. Відтоді типологічний метод застосовували вже не тільки для розрізнення певних об'єктів, предметів, явищ, процесів, себто як певної міри стосовно наявності/співвідношення якісних і кількісних параметрів або прикмет, а й для означення того чи іншого стану суспільства – культурного, соціального, духовного, економічного тощо.

У широкому сенсі типологія стала своєрідним інструментом-маркером, який фіксував і представляв взаємодію, співжиття, змагання колективного та індивідуального на культурно-історичних теренах. Таке методологічне перетворення «типу» означало кінець домінування еволюційної кінечності в репрезентації історичного руху, принаймні в її крайній подобі.

Отож на рубежі XIX–XX ст. типологічний метод виявився привабливим інструментом для багатьох учених-гуманітаріїв – психологів, антропологів, етнологів, соціологів, істориків, які прагнули досягнути феномен культури взагалі чи людини як соціокультурної й етнокультурної істоти зокрема. Та багатоманітне вживання типологічного методу продукувало неабияке розмаїття смислів, за яким переховувалися як чималі інструментальні можливості, так і солідні небезпеки. «Всі спроби типологічної характеристики – це схеми, образи, символи, переклади на нашу людську мову речей, яких може ніяк не можна висловити (тут і далі у вступній статті курсив наш, якщо не зазначено інше – О.Я.)», – наголошував Б.Крупницький³. Причому ці смисли залежали не тільки від засадничих принципів типології з обсягу певної дослідницької стратегії, а й від способу мислення вченого, його спрямованості на той чи інший сегмент минуштини, фактографічної та логічної аргументації, себто від специфічних контекстів використання цього інструмента.

³ Крупницький Б. 9. З української типології: I. Дещо до характеристики українського національного духа // *Його ж.* Основні проблеми історії України: На правах рукопису. – Мюнхен, 1955. – С.185.

Упродовж другої половини XIX ст. типологія та класифікація досить широко й успішно застосовувалися у вивченні численних археологічних пам'яток і ввійшли до дослідницьких практик багатьох істориків. Приміром, В.Антонович ознайомився з типологічним методом завдяки різноманітним науковим зацікавленням як лікаря-природника, археолога-систематика, історика й антрополога⁴.

Недаремно натуралістичні та природничі мотиви його текстів 1880–1890-х рр. доволі часто продукували антропологічні смисли. За влучним висловом О.Лаппа-Данилевського, «в особі Антоновича, антрополог сполучався з археологом та етнограф з істориком»⁵. Зазвичай у цьому контексті згадують про студію В.Антоновича у французького антрополога П.Топінара під час перебування в Парижі впродовж липня – серпня 1880 р.⁶

Зазначимо, що попри показове декларування своєї прихильності стосовно позитивізму, В.Антонович доволі скептично розглядав низку методів, практикованих його адептами чи прихильниками. Скажімо, історик негативно ставився до евристичного потенціалу порівняльно-історичного методу, а особливо до висновків й узагальнень, зроблених завдяки застосуванню цього дослідницького інструменту. Не випадково В.Антоновичу приписують саркастичне означення порівняння як «плавання по безбережному морю»⁷.

Мабуть, типологічний інструментарій приваблював В.Антоновича ще й тому, що дозволяв виразно окреслити емпіричний рефрен у його дослідницьких практиках, завдяки врахуванню природничих та антропологічних чинників. У такому сенсі варто сприймати й наукові практики цього вченого з обсягу етнічної/народної/національної типології.

На думку В.Антоновича, «етнографічний» чи «народний тип» є витвором «антропологічних законів природи»⁸. «Національні риси, – відзначав він, – тримаються на антропологічних прикметах цього народу; переродити ознаки раси штучно неможливо, так само, як один тип тварини чи рослини обернути в інший»⁹.

Ці міркування В.Антоновича спиралися на французьке інтелектуальне підґрунтя, зокрема на уявлення пізньопросвітницьких раціоналістів кінця XVIII ст., які значною мірою поділяв історик. За цими візіями, держава поставала лише як тимчасовий продукт суспільного договору/контракту, котрий відображав зацікавлення різних сторін, себто станів, етнонаціональних спільнот тощо.

⁴ Харченко В. Етнічна антропологія в науковій концепції В.Б.Антоновича // Третя академія пам'яті професора Володимира Антоновича (11–12 грудня 1995 р., м. Київ): Доповіді та матеріали. – [Ч.2]. – К., 1996. – С.443, 447.

⁵ Лаппо-Данилевский А.С. В.Б.Антонович: 1834–1908: Некролог (Читан в засіданні Історико-філологічного відділення 12 марта 1908 года академиком Лаппо-Данилевским) // Известия Императорской АН: Серия 6. – Т.2, №6. – Санкт-Петербург, 1908. – С.467.

⁶ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. // Його ж. Твори: Повне видання. – Т.1. – К., 1932. – С.295–296.

⁷ Гермайзе О. Ювілей української науки: Сорок років діяльності акад. М.С.Грушевського // Життя й революція. – 1926. – №10. – С.94–95; Міяковський В. Звільнення Драгоманова з Київського університету // Україна. – 1926. – №2/3. – С.96; Мицюк О. Українські хлопомани. – Чернівці, 1933. – С.64.

⁸ Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст. в сучасній польській призмі (З нагоди повісти Г.Сенкевича «Огнем і мечем»). – Л., 1904. – С.13.

⁹ Антонович В. История Юго-Западной Руси: Лекции проф. Киевского императорского университета В.Б.Антоновича / Издал студент историко-филологического факультета Г.Линник (Киев, 1879 года, мая 1-го дня) // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.1. – Спр.8093. – Арк.297 зв.

За словами В.Антоновича, «про те, що визначає слово “національність”, є дві діаметрально протилежні теорії. Перша теорія найбільш прищепляється у людей, що живуть у централістичній державі, теорія французько-російська, після якої народність це те, що складає державу. Це *державно-національна* теорія. Друга теорія, якої держаться переважно німецькі, англійські, італійські вчені, – так звана *етнографічна* (курсив редактора видання – О.Я.). Вона обстоює за тим, що всяка група людей, яка складає один тип, творить націю. Таким робом, по цій теорії національність виробляється самою природою, а не державою»¹⁰.

У лекційних курсах В.Антонович неодноразово наголошував на природничій, точніше антропологічній підоснові національного/народного/етнографічного типу. «*Національність* не залежить ні від волі, ні від історичної долі, а *є типом фізичним та моральним*, переробити який не в силах воля людини, – це суперечило б законам природи. Але внаслідок логічної помилки, багато держав захоплювалося цієї мрією», – стверджував історик¹¹.

Зазначимо, що автор відносив до найважливіших природничих чинників та умов, які відіграють вагому роль у формації «етнографічного типу», його расове походження, точніше антропологічні прикмети. Тому він дотримувався думки, що

«крім географічних та кліматичних умов на виникнення типів малоруського й великоруського впливала ще й інша природна умова, важливість якої в антропології заперечити неможливо – це расова помісь; обидва типи не можуть виступати представниками чистої слов'янської раси (чистоту слов'янської крові ми можемо визнати на підставі нині відомих даних хіба що за білорусами). До складу малоруського типу ввійшла вельми значна помісь тюркська (печеніги, половці, кримські татари і особливо чорні клобуки, які колись заселяли майже третину всього простору нинішнього Південно-руського краю та розчинилися у слов'янській масі його населення), тим часом як до складу великоруського племені ввійшли численні обрусілі фінські племена»¹².

Таким чином, типологічна конструкція В.Антоновича спиралася не тільки на окреслення історичного, точніше культурно-історичного, буття народів/націй, а й низку інших рущіїв, себто чинників. Отож авторська типологія – доволі складна та різнорідна, позаяк вибудована на основі багатоманітного поєднання факторів. Не випадково історик обстоював думку, що прикмети «народного» або «національного типу» постали в розрізі комбінації чотирьох чинників/складових: 1) антропологічних; 2) фізіологічних; 3) психологічних; 4) культурно-історичних¹³.

Ця конфігурація різноманітних чинників (природничих, антропологічних, соціальних, культурних, етичних та ін.) значною мірою була вислідом позитивістської «теорії факторів», себто факторного аналізу минувшини. Більше того, це сполучення творило доволі специфічну типологію в дослідницькому інструментарії вченого, позаяк тяжіло до відмінних мисленневих компонентів.

¹⁰ Антонович В. Про козацькі часи на Україні / Післям. М.Ф.Слабошпицького; прим. М.Кордуби; ком. О.Д.Василіук, І.Б.Грича. – К., 1991. – С.208.

¹¹ Антонович В. История Литовской Руси: Лекции профессора Университета Св. Владимира В.Б.Антоновича 1881–1882. – К., 1882. – С.286.

¹² Антонович В. Погляди українофілів // *Його ж.* Твори. – Т.1. – С.240–241.

¹³ Там само. – С.240.

На думку В.Антоновича, майбутній розвій антропології надасть більш-менш точні підстави для окреслення народних/національних/етнографічних типів. Ці уявлення українського інтелектуала другої половини XIX ст. корелювалися з тодішніми расово-антропологічними теоріями. Останні були вельми популярними на європейському, зокрема французькому, культурному полі¹⁴. Згадаємо, приміром, відомі візії Ж.А. де Гобіно та Ж.В. де Лапужа.

Заразом В.Антонович намагався конструювати «етнографічний тип» не тільки на підставі антропологічного матеріалу, а й аналізуючи «вдачу» самого народу/нації, себто прагнув виявити та окреслити його етнопсихологічні риси. Він наголошував:

«Ще більш важливою прикметою особливостей етнографічного типу являє та група психологічних явищ, яку звичайно називають народним характером; мова є не більш аніж зовнішня прикмета духовного життя народу, але головна духовна відмінність однієї групи населення від іншої лежить, звичайно, в психологічному складі відчуттів, понять і переконань та ідей, котрі склалися; від внутрішнього укладу залежить і вибір тих сфер, на які, переважно, скеровується діяльність народу, і спосіб устрою особистого та родинного життя, і взагалі взаємних відносин між окремими особистостями, і спрямовані устремління до розвитку, і симпатії й антипатії, збудені у різних груп однорідними зовнішніми явищами»¹⁵.

Така конструкція народного/національного типу була зіперта як на фізичні ознаки, утворені самою природою, так і на психологічні та моральні риси, нав'язані культурним й історичним розвитком. Відзначимо, що цей дуалізм у конструванні «етнографічного» чи «народного» типу помітно суперечив традиційному алгоритму типологічного методу. Тим більше, що типологія зазвичай зорієнтована на виявлення провідного рівня чи сутнісної складової об'єкта, предмета, явища, процесу, спільноти, що визначає евристичну цінність створеної моделі.

Проте евристичний потенціал типології В.Антоновича суттєво розширювався саме завдяки дуалістичності його конструкції. Але ця двоїстість «етнографічного типу» несла у собі й певні загрози, позаяк могла розмити установчі концепти автора, особливо за умов жорсткої формалізації матеріалу.

Урешті, апеляція В.Антоновича до «народної характерології» в багатьох рисах нагадувала аргументацію та міркування М.Костомарова, зокрема романтичні пасажі останнього у відомій студії «Две русские народности», наприклад знану опозицію: особиста воля малоруса – загальна воля великоруса¹⁶. Та, незважаючи на риси очевидної схожості візій В.Антоновича та М.Костомарова з обсягу етнопсихології, типологія першого виявляла й авторську оригінальність. Передусім із цією дефініцією пов'язане перетворення знаменитої костомаровської формули «дві руські народності» в тезу В.Антоновича про «три національні типи».

¹⁴ Про розмах антропологічних й етнологічних студій в Європі наприкінці XIX ст. свідчить спеціалізований бібліографічний покажчик (див.: *Ripley W. A Selected Bibliography of the Anthropology and Ethnology of Europe.* – New York, 1899. – 160 p.).

¹⁵ Антонович В. Погляди українофілів. – С.243.

¹⁶ Костомаров М. Дві руські народності / Переклав О.Кониський; з переднім словом Д.Дорошенка. – К.; Лейпциг, [1923]. – С.77–78, 94–95.

Сучасники В.Антоновича сприймали його розвідку «Три національні типи народів» доволі складно. З одного боку, український національний рух кінця XIX ст. дедалі більше політизувався, а отже конструкція «трьох типів» В.Антоновича видавалася привабливою багатом громадянсько-культурним діячам. Скажімо, С.Шелухин у мемуарних ремінісценціях згадував характеристику «трьох народних типів»:

«Антонович дав характеристику українського, московського і польського типу по прикметах соматичних (тілесних – О.Я.) та інервації. Між іншим на ґрунті інервації проф. Антонович пояснив нам, чому москалі в історії проявили себе монархістами й централістами, а Українці народправцями, республіканцями, децентралістами. Він доводив, що і в будучім вони підуть сим шляхом. У москалів і республіканство вийде монархічне та централістичне. *Сднання політичне між москалями та українцями протиприродне і без насильства над українцями неможливе. Тому балачки про одну державу, в тім числі й про федерацію, зайві, як про річ протиприродну, тому шкідливу. У москалів і українці о стілько різні психології, різні етики, різні взаємовідносини і різні поняття та світогляди, що політично їм треба жити окремими державними організаціями*¹⁷.

З іншого боку, типологія В.Антоновича спричинила критичні, а то й зовсім негативні закиди ряду інтелектуалів, які орієнтувалися на соціалістичні чи космополітичні мірила цінності, приміром М.Драгоманова. Останній дотримувався думки, що

*«наука ж про свою національність стане на міцний ґрунт, коли всесвітній порівнявчий метод встерегатиме дослідувачів від скорих і поверховних виводів, які робили старі націоналісти, навіть такі, як автор праці “Две русские народности”, й котрих запізнені приміри можна було бачити недавно в “Правді”, в очерку “Три національних типи народних”, котрого не можна без скандалу виголосити, напр., ні на одному науковому конгресі, ні навіть напечатати ні на одній звітній науковому світові мові, напр., і на російській, на котрій появились же і навіть на свій час з виблиском “Две русские народности”»*¹⁸.

Пізніші дослідники й інтерпретатори текстів та наукових практик В.Антоновича сприймали його типологію неоднозначно, хоч і визнавали слушність низки авторських спостережень, тлумачень. Зокрема Б.Крупницький уважав, що у «старих» типологіях М.Костомарова та В.Антоновича споглядаємо «чимало вдало схоплених національних рис»¹⁹.

Типологічна конструкція В.Антоновича обстоювала, точніше висувала й обґрунтовувала, тезу про різні суспільні ідеї чи ідеали східнослов'янських народів/націй: авторитарний, абсолютний – у великорусів; громадянської рівноправності, етичної правди – у

¹⁷ Шелухин С. Українство 80-их років XIX ст. і мої зносини з Ів. Франком // Літературно-науковий вістник. – 1926. – Кн. 7/8. – С. 272–273.

¹⁸ Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Його ж. Вибране / Упор. Р.С.Міщук; прим. Р.С.Міщук, В.С.Шандри. – К., 1991. – С. 494.

¹⁹ Крупницький Б. Україна між Заходом і Сходом // Українська літературна газета (Мюнхен). – 1957. – №11 (листопад). – С. 2.

русинів-українців; аристократичності – у поляків. Недаремно О.Гермайзе характеризував цю візію як «теорію провідних ідей», яка «творить народний колектив»²⁰.

Зрештою, типологічний метод, запозичений В.Антоновичем з обсягу дослідницьких стратегій позитивізму, застосовувався як інструмент для виокремлення архетипічних рис українського народу/нації, представлених у вигляді його ідеї/ідеалу. За своїм походженням авторські означення тяжіли до традиційних взірців романтичного історієписання, проте продукували пізньопросвітницький сенс – рівноправність та особисту волю.

Таким чином, етнічна типологія використовувалася як організуючий інструмент, що впорядковує й гармонізує складну ієрархію цінностей і компонентів у світосприйнятті В.Антоновича, котре творило стильове сполучення пізньопросвітницького раціоналізму, пізнього романтизму та «першого» позитивізму, близького до версій О.Конта та Г.Спенсера.

Композиція розвідки В.Антоновича «Три національні типи народі» доволі проста, хоч і дещо хаотична, зокрема відображає мотиви показного сцієнтизму позитивістського зразка. Не випадково стаття розпочинається з установчих тез на тему етнічної антропології, до яких поступово долучаються етнологічні, етнографічні, географічні, побутові, культурно-історичні спостереження.

Відзначимо, що розгортання культурних, суспільно-політичних та інших чинників на історичній авансцені автор доволі часто представляв й оцінював за посередництва універсальних понять. Щоправда, останні здебільшого побутують у його лекційних викладах і публіцистичних працях. Така манера почасти зумовлювалася пізньопросвітницькими й позитивістськими шарами мислення В.Антоновича, які нав'язували досить високий рівень загальності та виразне ціннісне забарвлення.

У подібному дусі витримано й архітектуру цієї статті, котра очевидно постала як витяг із лекцій В.Антоновича з антропології та етнографії, що їх він читав приватно для вузького кола, переважно української молоді, упродовж 1880 – початку 1890-х рр.²¹ Почасти про це свідчить не зовсім викінчене завершення розвідки, котра уривається на міркуваннях щодо етичних настанов у формуванні народного/національного типу. На думку К.Мельник-Антонович,

«одну виїмку з того циклу української антропології та етнографії О.Я.Кониський, що теж належав до гурту слухачів, надумав надрукувати в “Правді”, як вельми ґрунтовний аргумент щодо українсько-польських та українсько-московських відносин на галицькому ґрунті... На жаль, всі тексти, що з України надсилались до “Правди”, спочатку переходили в Києві редакцію Кониського, а він вважав за свій редакторський обов'язок виправляти мову кожного авторів. Антонович говорив, звичайно, мовою правобережною, потроху з домішкою виразів з латинського кореня. Кониський, з роду чернігівець, великий пурист мови лівобережної та разом з тим і галицької, пильнував перед усім чистоти виразу, не скрізь точно передаючи думку автора в усіх її відтінках; тому помічається часто непотрібне “многословіє” і навіть неясність. Коли візьмемо

²⁰ Гермайзе О. В.Б.Антонович в українській історіографії // Україна. – 1928. – №5. – С.21.

²¹ Ульяновський В. Коментарі: Три національні типи народні // Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Вступ. ст. та ком. В.Ульяновського; бібліографія О.Тодійчук. – К., 1995. – С.754.

до уваги, що другу таку редакцію знов переводили у Львові, надаючи українській мові галицького кольориту, то стає зрозумілий той важкуватий стиль, подекуди трудно зрозумілі вирази, часом неначе щось опущене в тексті, і цілком затемнено думку автора...»²².

Про лекційне походження тексту цієї розвідки В.Антоновича згадував і С.Шелухин, який відзначав, що саме він підготував конспект викладів і передав текст О.Кониському²³.

Виклад В.Антоновича розгортається навколо представлення ролі тих чи інших чинників у формуванні певного народного/національного типу. Причому автор наголошує, що «за для кращого досліду будемо триматися методу порівняння», хоч «порівняльну площину» насправді підміняє накинута типологічна вісь, навколо котрої розгортається зіставлення дії різних чинників і тих прикмет, які постали на історичній авансцені.

Передусім В.Антонович зосереджується на антропологічних прикметах, хоч і вказує на різницю в історичних, культурних, географічних обставинах («трьох споріднених націй»). Загалом авторська типологія значною мірою зорієнтована на виявлення відмінних прикмет, аніж схожих, однакових і спільних рис. Ця настанова – засаднича та наскрізна в типологічному інструментарії історика.

Розглядаючи антропологічні прикмети українців-русинів, великорусів, поляків В.Антонович уживає навіть формальний відсотковий розподіл статистичних відомостей про людність із певним кольором очей, волосся й т. п., які прагне пов'язати з окресленням певного національного/народного типу. Такий спосіб аргументації та викладу демонстративно тяжіє до позитивістських взірців мислення.

Подібні розумування споглядаємо й в автобіографічній записці В.Антоновича, коли мемуарист сполучає аналіз життєвого сценарію особистості з загальними контекстами соціальних та антропологічних чинників («інгредієнтів»), які тією чи іншою мірою визначали його реалізацію: «Таким робом *моральна діяльність всякого чоловіка складається з 3 інгредієнтів*: 1) атавізму, себто дідизни отриманої від предків (в найкращому разі не більше 75%); 2) виховання, себто формулювання принципів минулого часу (5–10%) і 3) власної ініціативи (в найкращому разі до 15%)»²⁴.

Цей пасаж В.Антоновича почасти нагадує генеалогічні й соціальні екскурси в автобіографії одного із засновників позитивізму – Г.Спенсера, який приділяв надзвичайну увагу виявленню комбінацій певних факторів, що спрямували його інтелектуальні зацікавлення.

Зрештою антропологічні прикмети народного/національного типу В.Антонович представляє як статистичні, принаймні більш-менш сталі чинники, котрі сперті на природну підоснову. Натомість психологічні прикмети автор сприймає як більш рухливі, динамічні складові, які склалися в культурно-історичному процесі. Більше того, останні генералізуються в низці етнопсихологічних означень, котрі апріорно нав'язують контраверсійні смисли: український тип – меланхолійний, польський – сангвінічний, великоросійський – флегматичний.

²² Мельник-Антонович К.М. До видання I тому творів В.Антоновича // Антонович В. Твори. – Т.1. – С.XXXVII.

²³ Шелухин С. Українство 80-их років XIX ст. і мої зносини з Ів. Франком. – С.273.

²⁴ Автобіографічні записки Володимира Антоновича // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т.43, №7. – С.3–4.

Із цієї перспективи авторський виклад уповні логічно перетікає на ґрунт рефлексій, спостережень і замальовок із різних сфер народного/національного буття – особистого, родинного, громадського, культурного, релігійного, суспільного тощо. Тож побутові звички, родинні та громадські традиції, культурні особливості здебільшого ілюструють базову тричленну типологічну модель, висунуту й формалізовану автором.

Таким чином, типологічна конструкція В.Антоновича була зорієнтована на врівноваження різноманітних факторів, які у його візії визначали рух світу історії. Проте найважливішим видається те, що історик прагнув поширити типологічну процедуру на метафізичну сферу, тобто аналітичним шляхом осягнути й упорядкувати царину ідеального – «народного духу» та «національної вдачі». Ця «інтервенція» до площини «народної психології» неминуче вела до впровадження ірраціональних елементів до аналітичних конструкцій, себто впритул наближала автора до потенційних інтелектуальних мутацій. Але активний період наукової творчості В.Антоновича на межі ХІХ–ХХ ст. уже невпинно наближався до фіналу...

Статтю В.Антоновича відтворено за виданням 1932 р.²⁵, зі збереженням правопису та долученням приміток історіографічного спрямування. Єдину примітку, подану до тексту В.Антоновича за виданням 1932 р., позначено астериском (*). Окремі друкарські огріхи та механічні помилки здебільшого виправлено без застережень. Розбивка деяких слів і словосполучень подається за публікацією 1932 р.

Доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ О.В.Ясь

Здіймаємо річ про українсько-руську, польську і великоруську національність, властиво про те, чим вони одна від одної відрізняються.

З'ясуємо спершу: що таке національність. За національність треба вважати суму таких прикмет, якими одна група людности відрізняється від цілого ряду інших груп. Прикмети бувають двох родів: одні прирочені людям, спадкові, що залежать від складу раси, від впливу природи місцевої; їх можна знайти стежкою антропологічною, дослідом з анатомії та фізіології чоловіка. Другі прикмети здобуваються вихованням і залежать від вишини розвитку культури та від минулого життя народу, себто від його історії.

Сума таких прикмет виявляє нам етнографічну індивідуальність, окрему національність. Сливе, що в усіх сучасних розправах про національність,

²⁵ Уперше опубліковано: *Низенко [Антонович В.Б.]*. Три національні типи народні // *Правда* (Львів). – 1888. – Рочн. 14, вип.3. – С.157–169. Передруки: *Те саме // Антонович В.* Твори. – Т.1. – К., 1932. – С.196–210; *Те саме // Антонович В.Б.* Моя сповідь... – К., 1995. – С.90–101; *Те саме // Множинська Р.В.* Українські мислителі ХІХ–ХХ ст.: Хрестоматія. – К., 2015. – С.89–97. Див. також: *Антонович В.* Три національні типи народні [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/anton/ant03.htm>

як на найголовніші прикмети окремонсти, що можуть дати право на самостійний розвиток, указують на мову, на побут, на характер національний і інше. Нема що й казати, що, наприклад, мова є вельми значною прикметою національності; а проте не можна її вважати за найголовнішу: не вона перша річ, щоб розпізнати національність.

І давніше були, і тепер єсть нації з такою безталанною історією, що власну мову стратили і переняли чужу, а проте національність свою задержали та все почувають себе і вважають за нарід, цілком окремих від інших. От, наприклад, хоч би Ірляндці: у їх тільки де-не-де задержалася ще власна мова, а взагалі не тільки за урядову, але й за родинну мову вживають вони мову англійську. Не вважаючи на це, Ірляндці і на склад мислі, і на характер і на темперамент зовсім окремі від Англіїців. Або знов Янки²⁶ (в Америці); вони теж вживають англійську мову, але ні самі вони, ні хто інший не скаже, що то англійці. Те ж саме треба мовити і про інші прикмети національні: звичаї, життя родинне і громадське і інше все таке, що сталося добутком з глибших первісних корінних особливостей та одмін однієї групи людности від другої, себто про те, з чого складається річ антропології. Антропологія твердо свідчить нам, що унітарні теорії, теорії з'єднання, котрі проводять і крайні праві, і крайні ліві не встоюють перед критикою. Кажуть, що найкориснішим і найкращим для новішого розвитку людей буде той стан, коли втраяться або цілком знищаться і викоріняться усі осібности і прикмети національні, себто, щоб усіх людей приподобити до одного типу. Не будемо торкатись питання, чи корисніша була б асиміляція, чи ні, а вдамося до антропології; там побачимо, що таке приподоблювання усіх людей до одного якогось типу річ цілком неможлива, просто абсурд. Безбоязно і корисно можна дбати лишень про поліпшення індивідуума, себто розвивати те, що в йому вже мається доброго, найкращого і відкидати вихованням та культурою те, що уважаємо за лихе, невідповідне духу поступовому.

Нація – це група людей рідних і близьких між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом. В оцій близькості і ріднині треба спостерігати дві речі: – о д н у – ті осібности та відміни, якими сама природа наділила людей, з якими чоловік починає життя своє, як з прирощеним, з своїм власним; д р у г у – се ті осібности, що з'явилися і виростили на ґрунті перших не самі по собі, а вироблено їх історією нації, її культурою і історичним вихованням. Вони більш чи менш бувають оригінальні і залежать від того: чи щасливо, чи безталанно переходила історія нації.

Розглянемо найперше одміни та ознаки, якими сама природа наділила людей. Задля кращого досліду будемо триматися методу порівняння.

Вишукуючи і показуючи прикмети українсько-руської національності, нам доводиться розбирати матеріал доволі убогий і занедбаний. Матеріал антропологічний єсть невеликий; дві – три книжки (праця Коперницького²⁷ в

²⁶ Від англ. «Yankee» – прізвисько солдатів-північан, яке наприкінці XIX ст. поширилося на всіх американців, уродженців США.

²⁷ Ісидор Станіславович Коперницький (1825–1891 рр.) – польський лікар, прозектор-анатом та антрополог, випускник медичного факультету Університету св. Володимира (1849 р.), професор

«Киевских Университетских известиях»²⁸, та в виданнях Краківської Академії Наук кілька статей того ж автора²⁹, та Меєра³⁰ «Антропологічне порівняння галицьких Русинів та Поляків»³¹. Про Русинів українських маємо тільки працю доктора Емме³² в виданні Полтавського земства: «Наблюдения в Кобелякском уезде»; як додамо ще книжечку доктора Дебельта в Дерпті³³, то і все.

Отже, хоч який ні є убогий матеріал, а проте антропологічні прикмети так важні, що покористуємося з того, що маємо.

Коли в звичайній розмові живимо ми слово *н а р і д*, так розуміємо зовнішні прикмети його: мову, віру, звичаї і т. ін. Отже ці прикмети завжди залежать від прикмет, чи причин глибших, внутрішніх.

Перед нами три споріднені нації, що історія поселила їх одну поплич одної, а інде і одну між одною: вони одна на одну мали вплив, що відбився на кожній з них більше чи менше: ведемо річ про Русинів, Великоросів, або Москалів, і Поляків. Всі вони слов'яни; але ж від впливу і примусу всяких обставин – географічних, історичних і інших, вони так поріжнилились між собою, що тепер мають більше ріжного, свого власного, аніж схожого, однакового, спільного. Запевнимось в цьому, рівняючи їх.

Русини опинилися в обставинах доволі оригінальних: з двох сусідів ні один, а найпаче той, що на півночі, не хоче признати їх за окремого індивідуума етнографічного; в Австрії Поляки кажуть, хоч тепер вже не всі, що Русини ніщо більш, як ріжновидність Поляків; в Росії Москалі правлять, що Русини тільки вітка Великоросів. Тим-то нам зручніше буде збирати прикмети нашої українсько-руської або просто руської національності, рівняючи їх до прикмет наших сусід – братів.

Почнемо з прикмет анатомічних: твердою засною тіла людського єсть *к і с т к и*: найголовніша частина їх зветься *ч е р е п о м*. Коли поглянемо на

антропології краківського Ягеллонського університету. Докл. див.: Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира / Сост. и изд. под ред. проф. В.С.Иконникова. – К., 1884. – С.277–279; В.А. [Антонович В.Б.] Исидор Станиславович Коперницкий (некролог) // Киевская старина. – 1891. – Кн.12. – С.462–465.

²⁸ Научные сообщения, читанные в собрании естествоиспытателей, бывшем в Киеве с 11-го по 18-е июня 1861 г.: *Коперницкий И.* Предварительные сведения о краниологических исследованиях над строением славянских черепов // Университетские известия. – К., 1861. – №1 (сентябрь). – С.81–103.

²⁹ *Kopernicki I., Majer J.* Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej, na podstawie spostrzeżeń dokonanych za staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. – Kraków, 1876. – 185, 2 s.; *Kopernicki I.* Uwagi tymczasowe o starożytnych kosciach i czaszkach z Podola galicyjskiego // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Т.3. – Kraków, 1879. – S.124–141; *Idem.* Czaszki z powiatu Ostrogińskiego na Wołyniu // *Ibid.* – S.114–123.

³⁰ Юзеф Меєр (Maєr; Majer; 1808–1899 pp.) – польський лікар та антрополог, професор і ректор краківського Ягеллонського університету.

³¹ *Majer J.* Charakterystyka fizyczna Rusinów Naddnieprzańskich podana przez p. Czubińskiego, porównana z Charakterystyką Rusinów galicyjskich // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Т.3, dział 2. – S.28–35; *Idem.* Roczny przyrost ciała u Polaków Galicyjskich jako przyczynę do ich Charakterystyki fizycznej // *Ibid.* – S.3–27.

³² *Эмме В.* Антропология и медицина (К вопросу о санитарных исследованиях расы): Доклад Первому губернскому съезду земских врачей Полтавской губернии 19 сентября 1882 г. земского врача В.Эмме. – Полтава, 1882. – 126 с.

³³ *Diebold W.* Ein Beitrag zur Anthropologie der Kleinrussen. – Dorpat, 1886. – 45 s. Див. також: В.А. [Антонович В.Б.] Рец. на кн.: Дибольд. К антропологии Малороссии. Дерпт, 1886 г. // Киевская старина. – 1888. – Кн.6. – С.52–55.

череп Русина зверху, так формою своєю він походить на яйце, повернене носком наперед; у Поляків череп значно довший за українського, а в Москалів, навпаки, формою він наближається ближче до круглого. Коперницький подає такі цифрові дані: череп Москаля має заввишки $75 \frac{1}{2}$ мм, череп Русина 76 мм, череп Поляка $77 \frac{1}{2}$ мм. Завширшки руський череп має як і польський 80 мм, а череп Москаля 78 мм, себто на два міліметри вужче за українського й польського. Щодо вишини, так український і великоруський черепи трохи не рівні, а польський на $1 \frac{1}{2}$ мм вище за українського, а великоруський на 2 мм нижче за польського. Бачимо, що різниця тут не вельми велика, а проте, як звернемо увагу на те, що отсі три нації рідні між собою, діти однієї сім'ї, або раси слов'янської, так отся невелика різниця покажеться тоді геть характерною. Таку ж саму різницю добудемо і тоді, коли черепи порівняємо системою графічною. Робиться це так: череп покривають з чотирьох боків посудиною, зробленою з мутного шкла; тоді різниця виступає в тих контурах, які покажуться на шклі, коли обвести їх олівцем: дивлячись зверху побачимо, що череп Русина удає форму яйця, поставленого носком наперед; череп Москаля, далеко менший спереду, удає з себе овал; наостанку череп польський удає овал більш довгий. Опріч того останні два черепи мають ще і такі особливості: у першого потилиця стоїть дуже перпендикулярно, а в останнього біля стрілковидного рубця, що іде посеред голови, де тім'я, трохи підвищується, маючи гребінь.

Склад лица ще характерніший і більш цікавий. Наука, щоб поміряти лице, чи твар, бере три діаметри: перший так званий *п о д о в ж н и й* діаметр, що іде вдовж тварі, починаючись з долинки поміж брів зразу над переніссям, аж до краю підборіддя; другий – *в п о п е р е к т в а р і* – діаметр *в е р х н і й* поперечний від *processus zygomaticus*³⁴ і третій діаметр – *н и з о в и й* *п о п е р е ч н и й* від внутрішнього краю мускула овального «*musculus mastoideus*»³⁵.

В черепі польському продовжній діаметр сливе що на $1 \frac{1}{2}$ рази довше за діаметр і в поперечних, а поперечні рівні між собою, через що форма тварі вузька, овальна, профіль видається.

Другі дві народності мають тут дещо похожего: продовжний діаметр однаковий в обох з діаметром верхнім поперечним. У Русина поперечний низовий діаметр трохи не вдвоє менший ніж верхній, через що і лице Русина має форму трикутника; у Москалів через те, що всі три діаметри однакові, вид тварі – чотирикутник.

Коли порівняємо довжину ніг з довжиною всього тулуба, то матимемо вельми цікавий добуток: у Поляків ноги довші ніж тулоб, у Москалів коротші за нього; а в Русинів рівні з тулобом. Різниця є і в околишніх (зверхніх) покровах тіла: як візьмемо типічну шкіру, то в Поляка вона буде окрашена найменше і тоньша, через що дає ясні та живі рум'янці, шкіра Русина видається найбільшою пігментацією, через що і тип Русина чорнявий, тільки без рум'янця; у Москаля шкіра пухка нееластична з помірною пігментацією: типічний колір

³⁴ Виличний відросток (лат.).

³⁵ Соскоподібний м'яз (лат.).

її бурий і в суб'єктів молодих, повнокровних – просвічується не там тільки, де найбільш зібрано кров'яних посудин, а грає рум'янець на все лице. У мало-кровних же заміняє кров – лімфа, окраска зникає, являється блідість.

Гладшання чоловіка залежить від підкожної клітчатки: тут збираються жирові частки. Не в тих самих місцях тіла з'являється гладшання в усіх трьох типів: у Поляків найчастіше і найбільше гладким буває черево; у Москалів – потилиця; а в Українців – бюст, себто та частина підкожної клітчатки, яка лежить поверх грудяної клітки.

Щодо коліру очей та волосся, то для Москалів ми не маємо цифрових дат; над своєю антропологією вони не турбуються ще досі. Про Русинів та Поляків е дати в краківських виданнях, а про Українців, властиво про Кобеляцький повіт, маємо працю доктора Емме. Коли ми колір очей поділимо на три групи: на сірих, голубих та карих, то побачимо, що буде:

| | сірих: | голубих: | карих: |
|---------|--------|----------|--------|
| Поляків | 50% | 25% | 25% |
| Русинів | 20% | 40% | 40% |

Так само і з волоссям

| | білявих: | русявих: | чорнявих: |
|---------|----------|----------|-----------|
| Поляків | 45% | 36 ½ % | 18 ½ % |
| Русинів | 32% | 34% | 34% |

З того, що бачив доктор Емме в Кобеляцькому повіті, знати, що там Українців білявих 11 ½ %, русявих 66%, чорнявих 32 ½ %. Отже виходить, що Поляків найбільш білявих, а Русинів найбільш русявих та чорнявих. Шкода, що про Москалів нема таких дат, але здається мені, що переважного, типічного коліру між ними нема: по губерніях, наприклад, Рязанській або Тамбовській переважає пігментація чорна, а далі – на північ вона світліше і вже по Московській губернії, або ще більше по Олонецькій, волосся коліром своїм нагадує жменю вичесаного льону.

Геть більшої ваги та частина етнології, що працює, аби вияснити функціонування системи нервової якого-будь народу, себто працює над інервацією³⁶ народньою. Від міри чулості, від того, як нарід переймається враженнями околицьними, залежить характер народу, його суспільність і стан політичний, наостанку вдатність його до розвитку. Обмежившись спочатку речами найзагальнішими, спостерігаємо, що нервова система Москалів не вельми ч у л а, а через те і р е а к ц і я до вражень околицьних не велика і б е з с и л а. Це тип флегматика малочулого до вражень околицьних. Навпаки у Поляків: чулість у них дуже велика і рефлекс починається безпосередне, за раз за роздраженням; – се чистий тип сангвініка. Русини теж дуже чулі до вражень; але реакція у них прокидається після довгого перегаду за роздраженням; Русин – тип меланхоліка. Отже ж і різниці в інервації, в особистім,

³⁶ Зв'язок органів із центральною нервовою системою; тут у метафоричному сенсі – збудження.

в громадському, в суспільному життю цих трьох народів залежать від ріжниць, зараз наведених нами. Найвиразніше характер народній показується в звичаях. Звичай – це те, як чоловік живе, як він поводить з людьми, як відноситься до них, як він орієнтується в усяких обставинах життя.

На малій чутливості Москаля засновані його прямота і грубіянство: він не вважає на те, щоб там когось не зачепити, не образити; він, міряючи усе на власну мірку, гадає, що і всі інші люди, так само як і він, повинні бути не образливими. А щоб образити кого-небудь, Москалеві треба більше враження надати; оце і єсть жерело непоштивости і грубіянських відносин Москаля. В суспільності польській через велику нервову чутливість виробляється характер відносин такий: кожен Поляк без жодного лихого заміру силкується вдавати з себе найкращого, і тим самим вказує на те, чого в інших людях бракує: кожен Поляк силкується показатись ліпшим, ніж він є справді і звернути на себе найбільшу увагу у всіх. Оце силкування малюватися, оця пиха цілком залежить від потреби нерви свої задовольнити враженням безпосереднім. Русин не вмє зразу відповісти на роздражнення; він відповідатиме на нього за день, за тиждень, або що за те ж увесь той час почуватиме враження. Тим-то в характері Русина з'являється сумирність, гумор і нещирість. Гумор виробляє у нього поривання спинити і відіпхнути від себе яку-будь прикрість; тим-то чоловік пильнує в прикrostі знайти що-будь смішне, глумливе і тим чином хоч трохи зменшити недобре враження. Навіть у люб'язностях та в лайках з'являється народній характер.

Москалі виплекали собі вдачу великої практичності. Той час, що дві другі народності віддають на люб'язності та на щиросердні розмови, Москалеві лишається вільним. Він мало вважає на контрагента свого, або взагалі на того, з ким веде справу, а пильнує лишень про інтереси власні. І тут причина – мала нервова чутливість: уся люб'язність у Москаля далі хвалення сили, практичності, авторитету не йде; бо тільки щось дуже здорове робить на його відповідний вплив, а на мале, не гучне, нерви його не обзиваються.

Поляк в люб'язностях іноді доходить до утрировки – «*padam do nóg*»³⁷, «*sałuję rączki*»³⁸ – стали звичайним привітанням у Поляків. Русин мало коли промовляє люб'язності, та й то найбільше до власної родини, та до людей близьких і то все помірно. На люб'язностях Русина відбивається ліризм.

Щодо лайок, то тут абсолютна перевага за Москалем. Лайка його вельми плодюча, грубіянська і занадто цинічна. Поляк, коли і лається, так не забуває повелічатися: лайка у його кучерява, театральна, не натуральна. Русини лаються часом теж не цураються цинізму, але звичайно переважною лайкою буває лайка мітольогічна: чорт, трясця, яропуд³⁹, та бажання чогось-будь лихого.

Щодо відносин родинних, так і тут спостерігаємо ріжницю. В родині Москаля найперше помічаємо, що і всякому кидається в вічі, велику численність родини і абсолютну безконтрольну владу голови (большака), яко ініціатора в сім'ї. Ініціатива його все одно, що закон для останніх членів родини,

³⁷ «Стелюся до ніг» (пол.).

³⁸ «Цілую ручки» (пол.).

³⁹ Чорт.

через що всі інші члени родини доволі таки обезличуються, найпаче жіноцтво. Здається, через свою малу чутливість нервову жіноцтво легко піддається, переносить утиски і не помічає браку власної самостійності. В родині польській, де і чоловік і жінка бажають пишатися та величатися, з самого початку прокидається люта усобиця. Річ звичайна – що хтось, або чоловік, або жінка бере гору, запевнивши другого своєю перевагою, а через неї і правом на верховодство. Від дітей вимагають, щоб вони були абсолютно слухняними і часто жінки одна перед одною пишаються та хваляться своїми дітьми. В родині Русина вражає нас невелика численність її: при великій нервовій чутлості і вражливості життя щоденне надає багато матеріалу до суперечок, клопоту і сварок. Русин пильнує стояти даліше від гріха, а через те, як тільки трапляються перші сприяючі обставини, сім'я Русина ділиться і розходиться. Звичайна річ, що батько, міркуючи одружити сина, вже заздалегідь збирається йому на хату. У відносинах батьків до дітей бачимо багацько всяких комбінацій, відповідних характеру народньому: батько і мати іноді все добре бачать і відають, але вдають з себе, буцім вони нічого не тямлять і не помічають. Дівчата й хлопці, наприклад, беруть крадькома у матерок і несуть на вечорниці або на досвітки всяку всячину, а батько й мати немов би то нічого не помічають.

Коли звернемо увагу на особисті відносини дружби і ворогування, так помітимо, що у Москалів найчастіше дружба ламається через обставини практичних інтересів; а ворогування доходить до лютої необмеженої: «Скрутить в бараний рог». Дружба у Поляків більше стала і твердіша; а вже коли приятелі зробляться антагоністами, ворогування їх тягнеться дуже довгий час, але лютим не буває і зводиться воно на раз-у-разний глум та напосідання на свого супротивника усякими дрібницями. Русини не скоро і трудно братаються і ніколи дружба їх не заходить до зайвої інтимності. Ворогування їх не буває лютим, зате тягнеться довгий час без устанку.

Б'ються люди отсих трьох типів теж кожен по-своєму: Москаль поперед усього пильнує своєму противникові якомога більше заподіяти болю фізичного – «заехать в ухо», «размозжить». Бійка у них буває лютою, нелюдською. Основою бійки у Поляків зручність: увесь інтерес в тому, щоб супротивника ударити, а самому випорснути. Бійка ведеться у них з відпочинком. Русин стежить не стільки того, щоб супротивникові наробити болю фізичного, скільки того, щоб зменшити його: супротивники, схопивши один одного «за груди», доволі довго отак водяться і це вже вважається за велику образу: «Взяв мене за груди».

Щодо асоціацій, то вони є, як у Українців, так і у Великоросів. Вся різниця тільки в значенню товаришів. Українська асоціація (чумацтво, рибальство, чабанство) видається своєю малочисленністю і рівноправністю товаришів⁴⁰. В тих же асоціаціях, де треба голови або отамана (чумацтво), товариші вибирають його і слухаються остільки, оскільки йому звірилися. За більшу знаємість⁴¹

⁴⁰ Докл. див.: Антонович В.Б. Гидрография Южной Руси // IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.8091. – Арк.33 зв.

⁴¹ Знаємість.

в ділі, обметаність⁴² його і привід – нагородою буває шана й повага і ніколи не більший пайок з заробітку.

У Поляків асоціацій зовсім не водиться – не в характері народу.

Великоруський «большак» еднається сам за всіх і сам порядкує, скільки куди треба робітників. Од роботи сам ухиляється, зіставляючи собі тільки право указчика, право проводиря й доглядчика за роботами. За комісію, за привід і догляд йому відділяється найбільший пайок з заробітку.

Ще ясніше об'являється характер народу в тих політичних ідеалах, які він при відповідних обставинах намагається реалізувати, виконати.

Великоруси охочі слухати тільки авторитету і слухати абсолютного, безперечного. Вони проти авторитету не тільки не мають нічого незгідного, суперечного, а навпаки, ще знаходять таку підлеглість дуже потрібною, пожиточною і корисною.

Русини мають інший ідеал – це правда, правдивість, громадська рівноправність. Такий ідеал вбачається в стародавньому вічі⁴³, в козацькій раді⁴⁴, в Запоріжжі⁴⁵, де члени мали повну волю і рівноправність – всі були однакові й рівні⁴⁶.

Поляки об'явилися прихильниками ідеї аристократизму: вироблена ними суспільність була аристократичною.

Звернемо увагу на відносини до віри.

У Русина віра живе чуттям інтимним. Він мало звертає уваги на обрядовість. Релігійне чуття його видається великим теплом і щирістю. До сього ще характерним з'являється поважання віри другого: не чіпай мого і я не займу твого. В польській релігії трудно впізнати, що з'явилося впливом з народного характеру, а що придбане, як готове, від католицької церкви. Як там не було, а можна сказати, що Поляки видавалися релігійною нетерпимістю. Вони справдовуються не аналізом та мислуванням, а здаючись на готові, давно вже вироблені афоризми, у їх гноблення всього, з ним незгідного. Поляк думає, що його віра абсолютно правдива. У Великорусів головне місце займає обрядовість; вони щиро стоять за всякий, навіть дрібний обряд, букву (роскольничі спірки про те, чи казати «Господи, помилуй», чи «О Господи, помилуй», про сугубе і трегубе алилуя, чи «рожденна не сотворенна», чи «рождена а не сотворенна») і інше. Дякуючи великому поважання авторитету, Великорус видається великою нетерпимістю в вірі, як і Поляк. Ріжниця в тім, що Великорус не терпить іншої віри через те, що ця інша віра не надається йому і не вважає на готовий уже авторитет Великоруса.

⁴² Досвідченість.

⁴³ Антонович В.Б. История Руси до монголов: Лекции проф. В.Б.Антоновича [літографія, примірник В.Ляскоронського] // ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.8104. – Арк.76.

⁴⁴ Антонович В. Конспекты лекций по истории козачества [1870–1871 pp.] // Там само. – Спр.7905. – Арк.23.

⁴⁵ Антонович В. Содержание Актов о козаках 1500–1648 год // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волыньском генерал-губернаторе. – Ч.3, т.1: Акты о козаках (1500–1648 г.). – К., 1863. – С.LXXV.

⁴⁶ Антонович В. История Юго-Западной Руси... – Арк.255.

В штуці⁴⁷ у кожного народу є свої особності і виявляються вони у всяких сферах штуки різно.

Оглядаючи архітектуру, чи будівництво, порівняймо ті пам'ятники, які маємо. Своєї власної архітектури в жодного з цих трьох народів нема: всі архітектурні форми перейняті, а згодом перероблені відповідно народньому характерові. Найменше об'явилися в архітектурі Поляки. В польській церковній архітектурі два типи: 1) готичний та 2) пізніший на лад renaissance, псевдокласичний (езуїтське рококо). Обидва ці архітектурні типи цілком перейняті і не відрізняються нічим від типів германських і інших західно-європейських. Засновою українсько-руської та великоруської архітектури стала візантійська архітектура за часів занепаду. Одначе обидва народи таки доволі переробили її на свій лад. На великоруську церковну архітектуру в XVI та XVII вв. зробила свій вплив буддійська архітектура. Найвидатніша признака – се баня, що мов цибуля ширшає од заснови. Добавки архітектурні – фронтон прикрашується бочками. Ще особний архітектурний тип шатро, що був у великій моді за Олександра II. Тип сей нагадує юрту, шатро – восьми-ребра піраміда, стовпи (колони) – глечиками.

Українсько-руська церковна архітектура виробилась теж із середне-візантійського типу, тільки додали своїх власних особностей. Візантійська церква має фундамент хрестом і 5 бань; згодом на Україні почали будувати і з трьома банями. Фігура української бані відрізняється від візантійської тим, що ся має форму півкулі, а в українсько-руській архітектурі сі півкулі складаються немов з трьох перерізованих сегментів півкуль, злучених між собою перпендикулярними стінами. Тип церковної дзвіниці трьохповерховий і що поверхом вище, то вікна меншають. Найвищий поверх має вікна малі, середній – доволі таки більші за найвищого, а найнижчий іноді стоїть на арках. Ще одна українська особність, що й тепер залишилась по деяких старовинних церквах, – це пристроєні кругом церкви галерії, напр., як в Межигірській церкві, що поставив Кальнишевський*.

Переходячи до живописі, зупинимось на живописі церковній і світській. Я не казатиму про Поляків, бо в їх живопись нічим не відрізняється від західно-європейської. Іконопись зайшла до нас з Візантії. У візантійській живописі форми були заведені і притверджені канонічними правилами і через це для самостійного витвору було мало волі. Для Великорусів це прийшлося якраз до смаку, бо було відповідним народньому характерові, поводитися за авторитетами й здаватися на них; у Русинів же помічаються спроби реалізму. Як ортодоксія забороняла варіяції, то, звичайно, що до святого, намальованого по схемі, підходять за благословенням миряне і отут-то український маляр давав широку волю своїй фантазії. Особливий простір для вигадливости маляра був ще при малюванню страшного суду: драконова паща, куди спроваджуються грішники; біля неї малюється комічний, а не грізний чорт; тут же нерідко знаходила місце й власна сатира, а іноді підписувались

⁴⁷ Тут: у мистецтві.

* Опасання.

й імення грішників, напр., малювався ткач Іван з основою, що її вкрав. Є й такі образи, де архангелів Михайла й Гавриїла намальовано в запорожському убранню, або грішників у пекло спроваджують Запоріжці і самі ж таки стережуть двері в рай. Так в українсько-руській церковній живописі, хоч обмежованій і здавленій канонічними формами, все-таки іноді пробивається прямування до реалізму.

Світська живопись національна великоруська має сюжети не свої, а перейняті у Західній Європі, наприклад, «миші ховають kota», або «котяття граються з раками». Що ж до роботи, то нечепурна робота – це вже їх власне. Українська народня живопись має сюжети свої власні. Найчастіше можна побачити картини з таким сюжетом: зброєний «Мамай» – козак верхи на коні; дід Джур і баба Кваша – двоє стареньких і веселих, мов би молоді; козак Мамай під дубом сидить, біля його стоїть кінь, на дубі висить шаблока, рушниця, зброя вся, а збоку на дубі намальовано запорожський герб. Козак сидить, п'є горілку. Під картиною вірші.

Між російськими малярами дуже багацько Українців-Русинів і це дуже відбивається на характері живописі. Українсько-руські живописці кохаються найбільше в пейзажах або сценах, заснованих на ліричних мотивах, тоді як у Великорусів панує жанр, а в Поляків – живопись історична.

В більшості до штуки належить і о р н а м е н т и к а. Як ми звернемо увагу на орнаментику і порівняємо її в цих трьох племенах, то примітимо тут велику різницю в підбиранню красок, їх кількості й мотивах орнаментики. Поляки кохаються в палких кольорах, та ще щоб самих кольорів було мало, а краски багацько. Зразком національного смаку Поляків може стати краківське народне убрання, де єднаються синє з червоним; в убранні помічається особлива й велика хіть до металічних бляшок; черес⁴⁸ з металевими каблучками, каблуки⁴⁹ вицяцьковані мосяжними⁵⁰ бляшками і цвяшками – все намагається на ефект. У Великорусів так само великий смак до палких кольорів, тільки до цього помічається ще велика хіть до пестроти, щоб аж ряботіло та горіло 7–8 кольорів. Зразок цього можна побачити де завгодно, на виліплених або вирізаних прикрасах будівель як, напр., на церкві св. Василя Блаженного, що в Москві: на неї без того, щоб не зарізало в очах, і глянути не можна. Українсько-руська орнаментику має невелику кількість прикрас і все з помірністю, кількість кольористого на фоні невелика. В українсько-руській орнаментиці два ґрунтовні типи: 1) геометричне перехрещування простих та ламаних ліній – це можна часто зустрінути, а кривих – дуже рідко. 2) Форми рослини, тільки не всієї, а фрагменти її (ламанці): лист, квітка, гілочка. У великоруській орнаментиці беруть гору звірячі форми: голівки, лапки, а перенято це мабуть від Фінів. Як же прикрашають що-небудь рослиною, то вже цілою; вазон з деревом, ціла церква, трійка коней з саннями і людьми, тут же з боку й хата.

Про польську орнаментику знаємо небагацько.

Вже ж не можна минути й т а н ц і в.

⁴⁸ Поясів.

⁴⁹ Підбори.

⁵⁰ Латунними.

Кожен танець вийшов з якогось воєнного або релігійного чи любовного, чи іншого якогось мотиву.

Польський народній танець – мазурка – має воєнний мотив, кавалерійська атака; краков'як – партизанська війна; польонез представляє релігійну церемонію. Великооруські народні танці – «бичок» та «Комаринської». Справді це не танці, а всякі викрутаси, зовсім вільні і які завгодно («нраву моему не препятствуй»). Українсько-руські танці: козак, коломийка, метелиця, горлиця – трохи не всі любовного виходу.

Наука й література у всіх трьох народностей відрізняється й змістом і заходами. Великоруси найбільше об'явилися прихильниками до натуральних і технічних наук – це спеціальність Великорусів. Поляки в науці до недавнього часу вживали метод доктринерський, скрізь велике пристрастя до абстрактної філософії та історії, яка й займає три четвертини всієї польської науки й літератури. У Русинів велика хіть і пристрастя до наук гуманітарних – право, історія культури, література, політична економія й інші.

Наостанку кілька слів про метод і заходи в науці й публіцистиці.

Поляки найбільш хітні до милування афоризмами. В більшості польських літератів можна помітити ряд покладів зовсім мало зв'язаних і з'єднаних між собою, зате таких, що не терплять суперечок. Характер Великоруса найбільш рельєфно видається й малюється в його заходах публіцистичних. У великоруських публіцистів водяться дві манери: 1) манера авторитету, видатним представником якої був Катков⁵¹: він становить ряд покладів і, не зробивши ще ні жодного виводу, наперед уже лає всіх, хто з ним не згодиться, 2) друга маніра з'являється в простованню зруйнувати всі логічні методи мислування – це великоруський нігілізм. Перші змагаються за заскорузлі поклади і підтверджують лайкою, а останні, знизивши всякі мотиви мислування, все плюндрують та руйнують, нічого не даючи на місце поруйнованого і, як і перші, кінчають лайкою.

Українець має велику прихильність до аналізу й скептицизму. «Се діло треба розжувати». Обережність до всяких теорій та покладів а priori національна українсько-руська особність, особність Українця-Русина.

Народній характер складається з якостей природжених і вжитих культурою. Звісна річ, що в характері кожного народу є якості як бажані, так і не бажані, як позитивні, так і негативні. Ніяка культура не в силі знищити природжених якостей, але ж мета всякої культури повинна бути в тім, що культура матиме вплив на характер народу, що дасть спроможність розвинути бажаним, позитивним якостям і одведе відповідне місце для якостей небажаних, негативних. З тих психічних якостей Русина, які здаються авторові ідеальними, позитивного характеру – це етичний критерій. Етика – річ вселюдська, тільки етика у різних народів складається неоднаково, різно. В заснові етики в усіх народів покладено невиводне шукання того, як то по правді,

⁵¹ Михайло Никифорович Катков (1818–1887 рр.) – російський поміркований ліберал, після польського повстання 1863–1864 рр. – консерватор-монархіст, ідеолог контрреформ.

як – не по правді, що таке правда, а що – кривда. Українець-Русин вважає за етичне все те, що с п р а в е д л и в о. У Великоруса виступний етичний пункт – с и л а; він поперед усього звертає увагу на те, чи ф а к т д у ж и й, чи не дужий. У Поляків виступний пункт – п р и е м н і с т ь, л ю б і с т ь: коли який-небудь факт приемний – він повинен бути, а прикрий – не повинен. Етика в суспільнім життю – це одна з найголовніших заснов людського життя, поводження і на останку добробуту.

In this article presents the typological characteristics of Ukrainians, Russians and Poles in the light of socio-humanitarian knowledge and ethno-cultural representations at the end of the 19th century. Based on the positivist "Theory of Factors", national types are constructed as a cross-linking and interaction product of anthropological, linguistic, ethnic-psychological, cultural-historical, geographical and other factors. In the publication grounds the thought that the development of anthropology of those times eventually will have form the scientism foundation and provide sufficient factual material for a comprehensive definition of national types.

Keywords: *Ukrainian historiography, anthropology, positivism, typological method, national type, Antonovych.*

